

The formulation of the issue of sanctions in the theory of the revolutionary system and the discourse of balanced Westernism; Explaining the concept of perceptual-computational gap in the third period of dominance order

Amir Abbasi Khoshkar

PhD in international relations of Tehran University and researcher in the field of foreign policy. Email: A.Abbasi.Khoshkar@gmail.com

Abstract

Unilateral Western sanctions against the Islamic Republic of Iran have been one of the central issues in the country's foreign policy in the last three decades. Each of the political currents and elites influencing foreign policy seek to provide an analysis of the way existing challenges are formed on the solution of sanctions issues and the ways out of it, based on the discourse in which they live. The formulation of the issue of sanctions by the political elites and the explanation of the trends leading to the formation of the current situation have received a wide range of diverse analyses. The present variation in the formulation of the issue of sanctions has taken place within the framework of the third order of domination. In this period of order, the two theories of revolutionary system and balanced Westernism have been placed against each other as the most important discourses influencing foreign policy and the formulation of sanctions challenges. The question of the current research is, how was the formulation of the embargo issue in the two theories of the revolutionary system and the balanced Westernism, and how did the domination order in the third period affect this space? In response to the above question, the current hypothesis is proposed, the theory of the revolutionary system with the concept of producing endogenous power and confronting the third order of domination seeks to defeat the sanctions, and on the opposite point, the theory of balancing Westernism with the concept of Atlantic-oriented extraversion seeks to cooperate with the third order of domination. It is the way out of the challenge of sanctions. The difference between these two theories is in the perceptual and computational gap arising from how to deal with the third order of domination. The method of analysis in the current research is descriptive-explanatory, and documentary method is used to collect sources.

Keywords: revolutionary system theory, balance-oriented westernism discourse, formulation of sanctions, perceptual gap, third order of domination.

صورت‌بندی مسئله تحریم‌ها در نظریه نظام انقلابی و گفتمان غرب‌گرایی موازنه‌گرا؛ تبیین مفهوم شکاف ادراکی – محاسباتی در دوره سوم نظم سلطه

امیر عباسی خوشکار

دانش‌آموخته دکترای روابط بین‌الملل دانشگاه تهران و پژوهشگر حوزه سیاست خارجی، تهران، ایران.

Email: A.Abbasi.Khoshkar@gmail.com

چکیده

تحریم‌های یک‌جانبه غرب، علیه جمهوری اسلامی ایران در سه دهه اخیر یکی از مسائل محوری در سیاست خارجی کشور بوده است. هر یک از جریان‌های سیاسی و نخبگی تأثیرگذار بر سیاست خارجی به فراخور گفتمانی که در آن زیست می‌کنند به‌دنبال ارائه تحلیل از نحوه شکل‌گیری چالش‌های موجود بر سر راه حل مسائل تحریمی و راه‌های برون‌رفت از آن هستند. صورت‌بندی مسئله تحریم‌ها نزد نخبگان سیاسی و تبیین روندهای منتهی به شکل‌گیری وضعیت موجود از طیف گسترده‌ای از تحلیل‌های متنوع برخوردار بوده است. تنوع حاضر در صورت‌بندی مسئله تحریم‌ها در چهارچوب نظم سوم سلطه به وقوع پیوسته است. در این دوره از نظم، دو نظریه نظام انقلابی و غرب‌گرایی موازنه‌گرا به‌عنوان مهم‌ترین گفتمان‌های تأثیرگذار بر سیاست خارجی و صورت‌بندی چالش‌های تحریم‌ها در برابر یکدیگر قرار گرفته‌اند. سؤال پژوهش حاضر این است که صورت‌بندی مسئله تحریم در دو نظریه نظام انقلابی و غرب‌گرایی موازنه‌گرا به چه صورتی بوده است و نظم سلطه در دوره سوم چگونه بر این فضا تأثیر گذاشته است؟ در پاسخ به سؤال فوق فرضیه حاضر مطرح می‌شود که نظریه نظام انقلابی با طرح مفهوم تولید قدرت درون‌زا و مقابله با نظم سوم سلطه به‌دنبال شکست تحریم‌ها است و در نقطه مقابل نظریه غرب‌گرایی موازنه‌گرا با طرح مفهوم برون‌گرایی آتلانتیک‌محور به‌دنبال همکاری با نظم سوم سلطه جهت برون‌رفت از چالش تحریم‌ها می‌باشد. اختلاف این دو نظریه در شکاف ادراکی و محاسباتی برآمده از چگونگی برخورد با نظم سوم سلطه است. روش تحلیل در پژوهش حاضر توصیفی-تبیینی است و از روش اسنادی جهت جمع‌آوری منابع استفاده می‌شود.

واژگان کلیدی: نظریه نظام انقلابی، گفتمان غرب‌گرایی موازنه‌گرا، صورت‌بندی تحریم‌ها، شکاف ادراکی، نظم سوم سلطه.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۲۱

فصلنامه رهنمون انقلاب اسلامی، سال ۱، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۳، صص ۵۷-۷۸



دسترسی به مقالات نشریه علمی رهنمون انقلاب اسلامی (Open Access) است.

Creative Commons Attribution 4.0 International



نشریه علمی «رهنمون انقلاب اسلامی» تحت مجوز بین‌المللی

Doi: [10.22034/rir.2024.201611](https://doi.org/10.22034/rir.2024.201611)

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشریه رهنمون انقلاب اسلامی نمی‌باشد.

مقدمه

یکی از اهداف انقلابیون پس از پیروزی در بهمن ۱۳۵۷ جهت‌دهی به سیاست خارجی و ضدیت با نظام سلطه موجود بود. این جهت‌گیری پس از سال‌های ابتدایی انقلاب تا دهه‌های حاضر استمرار داشته است و دولت‌های مختلف در تلاش بوده‌اند تا با جهت‌گیری‌های مختلف از این مسیر عدول نکنند. اصول کلان سیاست خارجی حاضر در قانون اساسی ضمن ایستادگی در برابر سلطه قدرت‌های مداخله‌گر بر احقاق حقوق مردم در برابر سایر دولت‌ها و رفتار مسالمت‌آمیز در برابر دولت‌های مختلف تأکید کرده است. دولت‌های پس از انقلاب با گفتمان‌های متفاوت در سیاست خارجی به دنبال طرح ایده‌های خود جهت تأمین منافع ملی و امنیت ملی بوده‌اند. بخشی از چالش‌های پیش‌روی دولت‌ها به نحوه تعامل با قدرت‌های سلطه‌گر و مقابله با فشارهای خارجی بازمی‌گشت.

در طی گذشت چهار دهه از حیات جمهوری اسلامی ایران دو بلوک گفتمانی در سیاست خارجی پدیدار شده است. دو گفتمان اصول‌گرایی و اصلاح‌طلبی در سیاست خارجی با پرونده‌های متعددی جهت پیگیری و حل‌وفصل در تعامل با قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی روبه‌رو بوده‌اند. برنامه هسته‌ای و مسائل اقتصادی و سیاسی-حقوقی در پیوند با آن همواره از طرف هر دو گفتمان مورد بحث و بررسی در حوزه سیاست خارجی قرار گرفته است. نخبگان فکری و اجرایی هر دو گفتمان در دوره حیات دولت مطلوب خود از صورت‌بندی‌های تحلیلی مختلف به همراه راهکارهای عبور از بحران‌ها آثاری را در قالب مجموعه‌های نوشتاری و مصاحبه‌های پراکنده منتشر ساخته‌اند.

در مقاله حاضر نگارنده به دنبال بررسی مقایسه‌ای نظریه نظام انقلابی و گفتمان غرب‌گرایی موازنه‌گرا در ارتباط با برنامه هسته‌ای در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران است. این بررسی بر اساس دو محور صورت‌بندی چالش هسته‌ای در سیاست خارجی و راهکارهای برون‌رفت از مسائل حاصل از آن انجام می‌شود. سؤال پژوهش حاضر این است که صورت‌بندی مسئله تحریم در دو نظریه نظام انقلابی و غرب‌گرایی موازنه‌گرا به چه صورتی بوده است و نظم سلطه در دوره سوم چگونه بر این دو نظریه تأثیر گذاشته است؟ در پاسخ به سؤال فوق فرضیه حاضر مطرح می‌شود

که نظریه نظام انقلابی با طرح مفهوم تولید قدرت درون‌زا و مقابله با نظم سوم سلطه به‌دنبال شکست تحریم‌ها است و در نقطه مقابل نظریه غرب‌گرایی موازنه‌گرا با طرح مفهوم برون‌گرایی آتلانتیک‌محور به‌دنبال همکاری با نظم سوم سلطه جهت برون‌رفت از چالش تحریم‌ها می‌باشد. اختلاف این دو نظریه در شکاف ادراکی و محاسباتی برآمده از چگونگی برخورد با نظم سوم سلطه است. روش تحلیل در پژوهش حاضر توصیفی-تبیینی است و از روش اسنادی جهت جمع‌آوری منابع استفاده می‌شود.

۱. پیشینه پژوهش

در قالب موضوع پژوهش حاضر پژوهشگران ایرانی آثار متنوعی را منتشر ساخته‌اند. آزر می (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان: «تبیین سیاست خارجی در نظریه نظام انقلابی بیانیه گام دوم از منظر تحلیل گفتمان» به بررسی اجزای گفتمان نظام انقلابی پرداخته است. به نظر آزر می مفهوم جهاد کبیر یکی از عناصر سازنده گفتمان نظام انقلابی است که توسط آیت‌الله خامنه‌ای مطرح شده است. امینی و مبینی (۱۳۹۸) در مقاله «تبیین مفهوم راهبردی نظریه نظام انقلابی در جمهوری اسلامی ایران» به نتایج ذیل دست پیدا کرده‌اند که مبانی فلسفی و مؤلفه‌های پایه نظریه نظام انقلابی جمهوری اسلامی ایران با سایر نظام‌های سیاسی دنیا تفاوت بنیادین دارد. پیوست انقلابی‌گری به‌عنوان دال مرکزی در چرخه مدیریت تمدن اسلامی و در کلیه مراحل شکل‌گیری آن به‌ویژه نظام‌سازی، دولت‌سازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی بروز و ظهور دارد و درنهایت اینکه حفظ پویایی و استمرار نظام با پیشران نظام انقلابی ضرورتی مستحکم برای تحقق حکمرانی اسلامی به‌شمار می‌آید.

اسماعیلی (۱۳۹۸) در کتاب اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای با تمرکز بر مفهوم مقابله با ظلم و سلطه‌گری به تفکرات راهبردی ایشان در مواجهه با نظم موجود پرداخته است. سرپرست سادات (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان: «جامعه‌پردازی در گام دوم انقلاب اسلامی با نظریه نظام انقلابی» به نتایج ذیل دست یافته است: میان انقلابی‌گری و نظم اجتماعی و حتی نظم سیاسی تضادی وجود ندارد بلکه اتفاقاً از بایسته‌های شکل‌دهی به جامعه مطلوب در اندیشه‌های اجتماعی آیت‌الله خامنه‌ای، مفهوم انقلابی نظام اسلامی در معنای واقعی آن است. جمال‌زاده و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله «مؤلفه‌های مانایی انقلاب اسلامی در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای» در

قالب یکی از مباحث پژوهش به مقاومت در سیاست خارجی به‌عنوان یکی از اصول اساسی منظومه فکری ایشان پرداخته‌اند.

مفاهیم و متغیرهای استفاده شده در پژوهش‌های فوق‌مبتنی بر تبیین یک نظریه و تفسیر ارتباطات بین متغیرهای سازنده آن است. از این‌رو در آثار مذکور از رویکرد مقایسه‌ای و کاربست نظریه در موارد تاریخی کمتر استفاده شده است. نگارنده در مقاله حاضر به دنبال بررسی تطبیقی نظریه نظام انقلابی و گفتمان غرب‌گرایی موازنه‌گرا است. این موضوع از وجه تمایزی اساسی در مقایسه با سایر پژوهش‌ها در قالب تبیین موضوع هسته‌ای توسط هر یک از گفتمان‌ها و راه‌حل‌های ارائه‌شده توسط آن‌ها برخوردار است.

۲. چارچوب نظری

۲-۱. شکاف ادراکی - محاسباتی در نظم سوم سلطه

دوره‌های مختلف استثمار با استفاده از ابزارهای مختلف بهره‌کشی همراه بوده است. به‌عنوان مثال در دوره اول نظم سلطه ابزارهای سخت‌افزاری و تصرف سرزمینی از اهمیت بالایی برخوردار بوده است. تهدیدات علیه نظام انقلابی در دوره‌های مختلف نظام سلطه از تنوع بالایی برخوردار بوده است. آیت‌الله خامنه‌ای دوره‌های سلطه‌گری نظام سلطه را به سه دوره «استعمار»، «استعمار نو» و «استعمار فرا نو» تقسیم‌بندی کرده‌اند. ایشان با ذکر مثال‌هایی تاریخی این تقسیم‌بندی را این‌چنین بسط داده‌اند. «استعمار کهن از بین رفت و جای آن، استعمار نو را آوردند. استعمار نو این بود که در رأس کشورها، بیگانگان نمی‌آمدند حکومت کنند. مثل دوران استعمار قدیم نبود که حاکم انگلیسی برود در هند حکومت کند؛ از خود کشورها کسانی را می‌گماشتند مثل رژیم طاغوت، مثل رضاخان و پسرش و مثل بسیاری از دولت‌های دیگر کشورهای جهان سوم» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۵/۱۰/۱۹).

در دیدگاه ایشان، انقلاب تهدیدات برخاسته از هر دوره سلطه از ویژگی‌های خاصی برخوردار هستند. ایشان دوره اول سلطه را با تهدیدات سخت‌افزاری برابر می‌دانند و دوره دوم را انتقال تهدیدات به سمت تهدیدات نرم‌افزاری ارزیابی می‌کنند.

«استحاله و نفوذ مرحله پس از سرکوب است و زمانی رخ می‌دهد که دشمن در سرکوب‌گری خویش شکست بخورد که در این حالت تلاش می‌کند که اگر نظام اسلامی باقی می‌ماند از عناصر ضعیف‌النفسی که می‌توان در آن‌ها نفوذ کرد و این افراد را در مسائل کشور در واقع طرف‌های اصلی خودش قرار بدهد و بالاخره نظامی به وجود بیاید و ادامه پیدا کند که قدرت کافی نداشته باشد ضعیف مطیع و سرسپرده باشد تا نتواند در مقابل دشمن بایستد» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۹/۱۱/۱۵).

مفهوم نفوذ در دوره سوم نظم سلطه از برجستگی بالایی برخوردار است. در دوره سوم نظم سلطه تهدیدات نرم‌افزاری و نفوذ در اشکال مختلف آن محور تهدیدات استعمار فرا نو را تشکیل می‌دهد. تهدیدات غرب در دوره سوم نظم سلطه در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای این‌چنین تبیین شده است که دشمنان انقلاب اسلامی از ابتدا به دنبال سقوط انقلاب و سقوط نظام جمهوری اسلامی بودند و از روش‌های مختلفی نیز استفاده نموده‌اند اما چون به نتیجه مطلوب دست نیافتند هدفشان این شد که اگر براندازی نظام جمهوری اسلامی محقق نشد انقلاب را استحاله کنند یعنی صورت انقلاب باقی بماند اما باطن انقلاب، سیرت انقلاب و روح انقلاب از بین برود که تفاوت روش براندازی با استحاله و نفوذ در همین شکل آن است نه در محتوا. (جوان‌بخت، روستایی و رضایی، ۱۳۹۷: ۱۰۶) ایشان تهدیدات دوره سوم نظم سلطه را در قالب جنگ نرم تبیین کرده‌اند.

«امروز اولویت اصلی کشور مقابله با جنگ نرم دشمن که هدف آن ایجاد تردید اختلاف و بدبینی میان آحاد مردم است و مهم‌ترین راه‌های مقابله با این تهاجم حفظ و تقویت بصیرت، روحیه بسیجی، امید کامل به آینده و مراقبت جدی در تشخیص‌ها است» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۹/۴/۱۲).

۲-۲. تهدید نفوذ سیاسی و نرم‌افزار محاسبات نخبگی

تعریف نفوذ و ویژگی‌های منفی نفوذ بر نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران در بیان آیت‌الله خامنه‌ای از جایگاه بالایی در دشمن‌شناسی و فهم ابزارهای جدید سلطه برخوردار است. ایشان در بیان مختصات نفوذ سیاسی هدف و آماج توطئه‌ها و نفوذ دشمن را خواص، نخبگان، افراد مؤثر، تصمیم‌گیران یا تصمیم‌سازان دانسته‌اند چراکه در عموم مردم نفوذ کلمه دارند و تأثیرگذارند.

«علاوه بر سطح نخبگی، نفوذ سیاسی می‌تواند در بین توده‌های مردم نیز به وقوع بپیوندد. در نفوذ سیاسی نفوذ جریانی مهم است. نفوذ جریانی یعنی شبکه‌سازی در داخل ملت» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۴/۹/۴).

در دوره نظم سلطه استعمار فرا نو تهدیدات از پارادایم سخت‌افزاری به پارادایم نرم‌افزاری در قالب نفوذ سه‌گانه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی تغییر رویه داده است. در دوره سوم نظم سلطه به دلیل افزایش توانایی‌های بازدارندگی نظامی جمهوری اسلامی ایران تهدیدات نظامی علیه این کشور از اعتبار اندکی برخوردار است. لذا نظام سلطه به دنبال افزایش تهدیدات نرم‌افزاری برای مهار و مقابله با انقلاب اسلامی است. نفوذ سیاسی از دهه هشتاد خورشیدی در سخنرانی‌های آیت‌الله خامنه‌ای مورد استفاده قرار گرفته است. به‌طور خاص پس از مذاکرات برجام این مفهوم بیش از گذشته مورد تأکید ایشان قرار گرفت. دلیل توجه بیشتر ایشان به مفهوم نفوذ تغییر آرایش صحنه تهدیدات پیش‌روی جمهوری اسلامی ایران بوده است.

مرحله قبل از اتخاذ تصمیمات انقلابی راهبردی، محاسبات سیاسی است. این مرحله پایه تصمیمات کلان نخبگان سیاسی را تشکیل می‌دهد. نفوذ سیاسی در تصمیمات نخبگان حاکمیتی مهم‌ترین شکل تهدیدات سیاسی در نظم سوم سلطه را شکل می‌دهد. در بیانیه گام دوم آمده است «دشمنان انقلاب با انگیزه‌ای قوی، تحریف و دروغ‌پردازی درباره گذشته و حتی زمان حال را دنبال می‌کنند و از پول و همه ابزارها برای آن بهره می‌گیرند. راهزنان فکر و عقیده و آگاهی بسیاریند. حقیقت را از دشمن و پیاده نظامش نمی‌توان شنید» (خامنه‌ای، مکتوبات، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). هدف قرار دادن محور آرمان‌های سیاسی انقلاب اسلامی که استقلال‌طلبی و آزادی سیاسی است در دوره نظم سوم سلطه در دستور کار نظام استکبار در لایه تهدیدات نرم‌افزاری قرار گرفته است. این نوع از جهت‌گیری خصمانه قلب باورهای سیاسی نظام اسلامی را نشانه گرفته است. در بیانیه گام دوم به شکل خلاصه‌شده و روشن‌گرانه این تهدید این‌چنین تبیین شده است که «قدرت‌های انحصارگر جهان که همواره حیات خود را در دست‌اندازی به استقلال دیگر کشورها و پایمال کردن منافع حیاتی آن‌ها برای

مقاصد شوم خود دانسته‌اند در برابر ایران اسلامی و انقلابی اعتراف به ناتوانی کردند» (خامنه‌ای، مکتوبات، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

۳. مفهوم پژوهی سیاست خارجی نظریه نظام انقلاب

در مفهوم پژوهی نظریه نظام انقلابی بیانات و سخنرانی‌های آیت‌الله خامنه‌ای منبع اصلی بررسی را تشکیل می‌دهد. مفهوم نظام انقلابی ریشه در بیانیه گام دوم انقلاب دارد هرچند تبیین ایشان از الگوی صحیح نظام اسلامی و سیاست خارجی انقلابی در سال‌های قبل از آن می‌تواند جهت بررسی ابعاد مختلف مفهوم مذکور مورد استفاده قرار گیرد. نظریه نظام انقلابی توسط ایشان در سال ۱۳۹۷ و در فرازهایی از بیانیه گام دوم انقلاب مطرح و در چهارچوب نظریات نوین حکمرانی اسلامی مورد توجه است. به نظر می‌رسد ایشان نظریه نظام انقلابی را در عرصه حیات اجتماعی بشر مطرح نموده‌اند که توانایی و کارآمدی دین را در اداره این حیات به اثبات رسانده و آن را نظامی مردمی، مستقل و مبتنی بر ارزش‌های اصیل و نظام مبتنی بر آزادی فکر و عدالت اجتماعی معرفی می‌نمایند. از نظر آیت‌الله خامنه‌ای بهترین شکل سازمان اجتماعی همان چیزی است که ایشان آن را «نظام انقلابی» می‌نامند. این نظریه درست در نقطه مقابل نظریه نظم نوین جهانی قرار دارد (امینی و مبینی، ۱۳۹۸: ۳۰).

در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، «نظام انقلابی» هم رسالتی داخلی و هم بین‌المللی دارد و البته رسالت بین‌المللی آن در گام نخست سه‌قطبی کردن جهان دوقطبی و امروزه با تداوم بحث دوگانه استضعاف استکبار و جهانی‌سازی مطالبه آن برای به‌هم‌ریختن ساختارهای سلطه جهانی درنهایت امر است و انقلاب در ارتباط با آن و در حوزه داخلی حرکتی است که به دنبال عزت و اعتلای یک ملت بوده و در پی آن است تا شرّ استعمارگران اجنبی و ایادی داخلی آن را از مردم دور سازد (جمال‌زاده، باباهادی و فیضی، ۱۳۹۷) و بر این باور است که راه علاج و حرکت رو به رشد مردم و حتی بشریت صیوررت در مسیر انقلاب است. شاید بتوان گفت که نظریه «نظام انقلابی» مخاطب قرار گرفتن ساختارهای رسمی و نیمه‌رسمی کشور و کارگزاران آن در برابر خواسته‌های صریح در بیانیه است که برخی از آن‌ها در همه این سال‌ها نیز

با ادبیات مختلفی از ناحیه آیت‌الله خامنه‌ای درخواست شده است (سرپرست‌سادات، ۱۳۹۵: ۲۹۴).

اساس عواملی که نظریه نظام انقلابی ارائه‌شده توسط آیت‌الله خامنه‌ای را در نظر غربی‌ها از نظام‌های انقلابی سیاسی صرف تمایز می‌سازد عبارت‌اند از تحول انسانی و اجتماعی؛ متدولوژی فعالیت اجتماعی؛ تاکتیک‌های به‌کارگیری شعارهای اسلامی از تاریخ اسلام، محوریت مسجد جهت سازماندهی و شبکه ارتباطی بیداری اسلامی توده‌ها و آمادگی آن‌ها برای شهادت با هدف استقرار حکومت اسلامی که یگانه هدف آن تحقق اهداف انسانی و مدنی و حذف بی‌عدالتی و استثمار و استقرار عدالت در سراسر جهان می‌باشد (امینی و مبینی، ۱۳۹۸: ۳۱). در این چهارچوب سیاست خارجی انقلابی در امتداد نظام انقلابی از ویژگی‌هایی برخوردار است که مکمل نظام‌سازی داخلی می‌باشد. سیاست خارجی نظام انقلابی در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای متشکل از مقابله با نظم سلطه به رهبری آمریکا و جهاد کبیر مبتنی بر مقابله با دشمنان نظام انقلاب اسلامی است.

«امروز جنگ نظامی مطرح نیست؛ امروز برای کشور ما جنگ نظامی سنتی و متعارف احتمال بسیار ضعیفی است لکن جهاد باقی است؛ جهاد یک‌چیز دیگر است. جهاد فقط به معنای قتال نیست، فقط به معنای جنگ نظامی نیست؛ جهاد یک معنای بسیار وسیع‌تری دارد. در بین جهادها جهادی هست که خدای متعال در قرآن آن را جهاد کبیر نام نهاده: فلا تطع الکافرین و جاهدهم به جهاداً کبیراً؛ از مشرکین اطاعت نکن؛ اطاعت نکردن از کفار همان چیزی است که خدای متعال به آن گفته جهاد کبیر. جهاد کبیر یعنی چه؟ یعنی اطاعت نکردن از دشمن، از کافر؛ از خصمی که در میدان مبارزه با تو قرار گرفته اطاعت نکن. اطاعت یعنی چه؟ یعنی تبعیت. تبعیت نکن؛ تبعیت نکردن در کجا؟ در میدان‌های مختلف تبعیت در میدان سیاست، در میدان اقتصاد، در میدان فرهنگ در میدان هنر در میدان‌های مختلف از دشمن تبعیت نکن؛ این شد جهاد کبیر (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۵/۳/۳).

در ادامه مؤلفه‌های سازنده سیاست خارجی نظام انقلابی را با توجه به بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در سال‌های گذشته که در قالب پیشامدها و حوادث مختلف بیان

شده است مورد ارزیابی قرار خواهیم داد. مؤلفه‌های تحلیلی مذکور در پیوند با یکدیگر سازنده الگوی سیاست خارجی نظام انقلاب خواهند بود.

۳-۱. تعامل‌گرایی ضد نظام سلطه

مخالفت با نظم موجود و مناسبات سلطه طلبانه حاضر، بخشی از اصول اساسی رفتار سیاست خارجی انقلابی جمهوری اسلامی ایران را تشکیل داده است. مقابله با سلطه آمریکا در منطقه غرب آسیا و خروج آمریکا از منطقه بخشی از راهبرد منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران را تشکیل می‌دهد. در نظریه نظام انقلابی مقابله با نظام سلطه در تمامی سطوح، محور روابط تقابل‌آمیز با نظم موجود را تنظیم می‌کند. مقابله‌جویی با نظم مبتنی بر سلطه موجود به معنای قطع پیوندها و انزواگرایی نیست بلکه تعمیق روابط با همسایگان و بازیگران آزادی‌خواه بخشی از تعاملات نظام انقلابی را تشکیل خواهد داد. این نوع از تعامل‌گرایی با جهت‌گیری ضد نظام سلطه در قالب مقابله با وضعیت موجود انجام می‌شود.

«اصول سیاست خارجی ما از اصول انقلاب ما جدا نیست ... ما همچنان که نظام سلطه را در درون کشورمان با انقلاب به هم زدیم ... با نظام ارباب‌رعیتی در سطح جهان مخالفیم ... اساس سیاست خارجی ما این است که ما روابط ناشی و برآمده از نظام سلطه در سیاست بین‌المللی را رد می‌کنیم و قبول نداریم؛ خودمان هم در هویت و شخصیت جمهوری اسلامی مانع می‌شویم از اینکه وارد نظام سلطه شویم و اجازه دهیم که بر ما سلطه‌ای به وجود بیاید یا خود ما بخواهیم سلطه‌گری کنیم ... در مقدمه قانون اساسی ما دفاع از مسلمانان و محرومان به‌صراحت ذکر شده است؛ ما دفاع از مسلمان‌ها و دفاع از ملت‌های مظلوم را جزء سیاست‌های اصولی خودمان می‌دانیم و از آن عدول نمی‌کنیم ... ما طرفدار اسلام و طرفدار مسلمان‌ها و طرفدار بیداری اسلامی هستیم و با تغذیه قدرت‌های استثمارگر از منابع غنی ملت‌های مظلوم مخالفیم با استعمار و با استثمار مخالفیم» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۳/۵/۲۵).

۳-۲. مقاومت فعال

مقابله با نظام سلطه به‌صورت منفعل و تنها در قالب انتشار بیانیه‌ها و سخنرانی‌های مقطعی هیچ‌گاه راهبرد جمهوری اسلامی ایران نبوده است بلکه مقاومت فعال در

قالب موازنه تهدید و انتقال این پیام به دشمن است که ایران از توانایی پاسخگویی به هر سطح از تهدیدات برخوردار است. این مهم ضمن دور ساختن سوءاستفاده احتمالی نظام استکبار، به تقویت بازدارندگی کشور کمک می‌کند.

«ما شاخص دیپلماسی خود را مقابله با رفتار جهانی نظام سلطه و خروج از قاعده سلطه‌گر سلطه‌پذیر می‌دانیم. ایران ابتدائاً متعرض نمی‌شود چون ما سلطه‌طلبی را هم مثل سلطه‌پذیری زشت می‌دانیم؛ نه سلطه می‌پذیریم و نه خودمان طالب سلطه‌ایم، اما هر کس به این ملت تعرضی کند و منافع او را تهدید نماید مورد عکس‌العمل تند و پیشیمان‌کننده این ملت قرار خواهد گرفت (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۶/۵/۳۰).

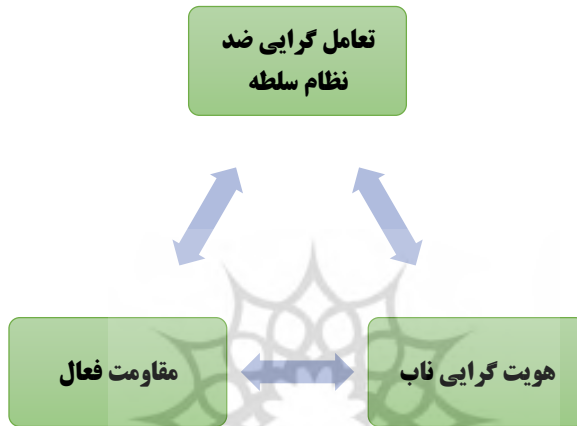
۳-۳. هویت‌گرایی ناب

هویت ناب انقلابی همواره معیاری برای مرزبندی رفتارهای سیاست خارجی ایران انقلابی با سایر دولت‌های دیگر منطقه غرب آسیا بوده است. در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، هواداری از جنبش‌های آزادی‌خواه و اسلامی - که در زمره جوامع هدف و زنجیره هم‌ارزی گفتمان انقلابی‌گری قرار دارند - از مشخصه‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی است. پشتیبانی و دفاع از حقوق مسلمانان در چند سطح عملی می‌شود نخست در سطح امت و جهان اسلام به‌صورت پشتیبانی از نهضت‌ها و جنبش‌های آزادی‌بخش اسلامی نمود می‌یابد مانند حمایت از حزب‌الله لبنان و دفاع از مسلمانانی که در حال مبارزه برای احقاق حقوق خود هستند (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۹: ۱۳۵). مرزبندی هویتی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در نظریه انقلابی بر اساس یک فرایند درون‌گذاری و برون‌گذاری مشخص شده است.

«سیاست جمهوری اسلامی ایران از ابتدا بر مخالفت با نظام سلطه استوار شده است... کشورهایی که می‌خواهند زیر سلطه نباشند و نخواهند سلطه‌گری کنند با هر نژاد و زبانی دوست ما هستند» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۴۰۱/۸/۱۱).

هویت ناب انقلابی که با خط‌کشی با تاییدکنندگان وضع موجود به معنا بخشی به خود نائل آمده است ضمن پرهیز از کدرشدن هویت خود به تقویت مرزبندی با جبهه استکبار ادامه داده و از اصول هویت‌ساز خود دفاع می‌کند.

«انقلاب اسلامی خود یک نوآوری بزرگ تاریخی بود که ملت ایران آن را در تاریخ خودش و تاریخ بشریت به ثبت رساند انقلاب نوآوری بود؛ جمهوری اسلامی نوآوری بود. ... انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی آمد و این خط‌کشی باطل و این نظام غلط [سلطه] را در هم شکست جمهوری اسلامی اعلام کرد با سلطه‌گری مخالف است. ... با سلطه‌گری مخالف است اما با سلطه‌پذیری بیشتر مخالف است (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۷/۱/۱).



شکل شماره ۱: اجزای مفهومی نظریه نظام انقلابی سیاست خارجی

۴. گفتمان سیاست خارجی غرب‌گرایی موازنه‌گرا

سیاست خارجی غرب‌گرایی موازنه‌گرا ریشه در دولت‌های اصلاحات و اعتدالی دارد. دولت اصلاحات در سطح سیاست خارجی همواره به دنبال تعامل با غرب و پرهیز از تشدید اصطکاک‌های امنیتی و سیاسی بود. دیدار با سران کشورهای اروپایی و تقویت مناسبات دوجانبه به همراه پرهیز از استفاده از ادبیات مقابله‌جویانه در برابر آمریکا بخشی از رفتارهای دولت‌های اصلاحات و اعتدالی را تشکیل می‌داد. در مقاله حاضر با گذر از دولت اصلاحات مؤلفه‌های سازنده سیاست خارجی دولت اعتدالی را می‌توان به‌صورت زیر دسته‌بندی کرد.

۴-۱. تنش‌زدایی

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های سازنده رویکرد غرب‌گرایی موازنه‌گرا، مفهوم تنش‌زدایی و پرهیز از هزینه‌های امنیتی و اقتصادی برای کشور است. دولت یازدهم و دوازدهم با طرح مفهوم اعتدال و روابط سازنده به دنبال تنش‌زدایی در برابر غربی‌ها و بده‌بستان سیاسی با قدرت‌های جهانی بود.

«ما می‌خواهیم روابط خود را با کشورهایی که رابطه سرد داریم بهتر کنیم و حتی با کشورهایی که احیاناً دارای تنش هستیم، به دنبال رسیدن به پایان تنش و خصومت می‌باشیم؛ چراکه این همکاری را به نفع همگان می‌دانیم» (روحانی، ۱۳۹۴/۱/۱۴).

دولت تدبیر و امید با استفاده از مفاهیم تاریخ سیاسی اسلام و وقایع صدر اسلام به دنبال مشروعیت‌بخشی به تنش‌زدایی و نزدیک‌ترساختن روابط سیاسی با قدرت‌های غربی بود. مفهوم صلح حدیبیه و اشاره به این واقعه تاریخی و صلح امام حسن^(ع) از جمله وقایعی بود که توسط نخبگان سیاسی حامی رویکرد غرب‌گرایی موازنه‌گرا مورد استفاده قرار می‌گرفت.

۴-۲. اقتصادگرایی

در امتداد طرح مفهوم تنش‌زدایی و زنجیره استدلال حامیان رویکرد غرب‌گرایی موازنه‌گرا مفهوم اقتصادگرایی و تقویت پیوندهای تجاری به‌منظور کاهش چالش‌های اقتصادی مطرح شد. دولت روحانی با در پیش‌گرفتن رویکرد دولت‌های توسعه‌گرا به دنبال تقویت بعد اقتصادی سیاست خارجی و تحقق سند چشم‌انداز بود (رضایی و ترابی، ۱۳۹۲: ۱۴۷).

اگر لازمه امنیت توسعه است؛ لازمه توسعه هم دسترسی به دانش و فناوری است. ایجاد مانع بر سر راه تحقیق و توسعه کشورها بر بدبینی‌ها و دشمنی‌ها می‌افزاید. ما باید بتوانیم اقتصاد و امنیت را در جهان اسلام به هم پیوند دهیم و از این طریق صلحی دائمی، رشدی پایدار و گسترش فرهنگ اسلامی را به ارمغان آوریم (رضایی و ترابی، ۱۳۹۲: ۱۴۷).

۴-۳. نظم‌پذیری

برخلاف نظریه نظام انقلابی در رویکرد غرب‌گرایی موازنه‌گرا شاهد مقابله با نظم موجود نیستیم بلکه دولت یازدهم و دوازدهم به دنبال بهره‌برداری از نظم موجود جهت تأمین منافع ملی و موازنه بین شرق و غرب برای دستیابی به تنش‌زدایی و منافع تجاری بود. به نظر صبوری و صالحیان (۱۳۹۲) دولت یازدهم از میان گزینه‌های موجود در تعامل با دنیای خارج از جمله غرب‌گرایی، اروپاگرایی، آمریکاگرایی، جهان‌سوم‌گرایی شامل رابطه با کشورهای جنوب و جهان سوم، شرق‌گرایی شامل رابطه با کشورهای چین و ژاپن و روسیه‌گرایی، محور سیاست خارجی خود را تعامل و ایجاد اتحاد و ائتلاف با گزینه اول یعنی کشورهای اروپایی و آمریکا قرار داده است (صبوری و صالحیان، ۱۳۹۲: ۱۷۰).

رئیس دولت یازدهم و دوازدهم با درهم‌آمیختن آرمان‌های سیاست خارجی انقلاب اسلامی و جهت‌گیری‌های قانون اساسی در زمینه سیاست خارجی با رویکرد غرب‌گرایی موازنه‌گرا به دنبال سازش این دو جهت‌گیری با یکدیگر بود. امروز هم سیاست مردم ایران و سیاست دولت ایران که نشئت گرفته از اراده ملی است، بر دوپایه استوار است. در سیاست خارجی، یک پایه ظلم‌ستیزی، تجاوزستیزی، استقامت و ایستادگی استقلال و پایه دیگر، تعامل مؤثر و سازنده با جهان است. هر دو مؤلفه دو مؤلفه سیاست واحد هستند (روحانی، ۱۳۹۹/۸/۲۱).



شکل شماره ۲: حلقه‌های مفاهیم سازنده گفتمان غرب‌گرایی موازنه‌گرا

۵. صورت‌بندی تحریم‌ها و راهکارهای پیشنهادی جریان‌های اصلی سیاست خارجی

مسئله هسته‌ای ایران با گزارش محمد البرادعی در نشست ۲۶ خرداد ۱۳۸۲ شورای حکام آژانس بین‌المللی انرژی آغاز شد. مدیرکل آژانس ضمن اعلام کوتاهی ایران در گزارش کردن برخی از فعالیت‌های هسته‌ای خود و لزوم برخورد مثبت برای جبران این کاستی‌ها از ایران خواست پروتکل پیوست ۲+۹۳ را امضا کند. شورای حکام در پایان نشست خود در ۲۸ خرداد ۱۳۸۲ ایران را به علت عدم اعلام پاره‌ای از فعالیت‌ها و برنامه‌های هسته‌ای سرزنش کرد و از این کشور خواست پروتکل را امضا کند. پس از این مقطع زمانی پرونده هسته‌ای ایران به موضوعی بین‌المللی تبدیل شد و همواره در رأس مسائل بین‌المللی میان ایران و غرب قرار گرفت. در رابطه با مسئله هسته‌ای ایران و سیاست‌های مختلف داخلی و بازتاب‌های بین‌المللی آن، آثار چندی به رشته تحریر درآمده است (رضاپور و نیاکویی، ۱۳۹۶: ۱۳۸). دو جریان اصلی حاضر در سیاست خارجی در قالب صورت‌بندی مسئله هسته‌ای و راهکارهای مطروحه به دنبال ارائه بسته‌های پیشنهادی خود جهت برون‌رفت از چالش حاضر بوده‌اند. هر یک از این جریان‌ها را به‌صورت مجزا در بخش‌های پیش رو مورد بررسی قرار خواهیم داد.

۵-۱. صورت‌بندی مسئله تحریم در نظریه نظام انقلابی

صورت‌بندی مسئله تحریم‌ها در چهارچوب نظریه نظام انقلابی که ریشه در اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای دارد در قالب دو پرسش دلایل شکل‌گیری مسئله و راهکارهای حل مسئله بررسی می‌شود. در نظریه انقلابی سیاست خارجی مورد مطالعاتی برنامه هسته‌ای ایران از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. آیت‌الله خامنه‌ای غنی‌سازی اورانیوم را بخشی از فرایند رشد علمی کشور می‌داند که سبب تقویت جایگاه فناورانه در سطح جهانی می‌شود و مستقیماً با منافع ملی مرتبط است.

«در تبلیغات سعی کردند و می‌کنند که وانمود کنند این یک کار صرفاً ایدئولوژیک است یعنی به منافع ملت و منافع کشور ارتباط ندارد درحالی که کار شما

یک کاری است که مستقیماً به منافع ملی ارتباط دارد کار انرژی هسته‌ای این است؛ مستقیماً به منافع ملی ارتباط پیدا می‌کند» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۰/۱۲/۴).

تبیین دلایل دشمنی غرب با غنی‌سازی هسته‌ای در ایران ریشه در ساختار نظام سلطه و زیاده‌خواهی‌های آمریکا دارد. بهانه‌جویی‌های آمریکا جهت امتیازگیری حداکثری از ایران سبب شده است تا مذاکرات به نتیجه دلخواه نرسد و روند مطالبات نامشروع استمرار یابد.

«بسیاری از مسائل ما با آمریکا اساساً قابل حل نیست، علت هم این است که مشکل آمریکا با ما، خود ما هستیم - یعنی خود جمهوری اسلامی - مشکل این است. نه انرژی هسته‌ای مشکل است، نه حقوق بشر مشکل است؛ مشکل آمریکا با نفس جمهوری اسلامی است. اینکه یک دولتی، یک نظامی، یک حکومتی به وجود بیاید، آن هم در یک جای مهمی مثل ایران، آن هم در یک سرزمین ثروتمندی مثل ایران، یک حکومتی سر کار بیاید که به «آری و نه قدرتی مثل آمریکا اعتنا نداشته باشد و خودش در مسائل «آری و نه» بگوید، این برایشان غیر قابل تحمل است؛ با این مخالف‌اند، با این معارض‌اند. این معارضه را چه جوری می‌خواهید حل کنید؟ بنابراین، با آمریکا مشکلات ما حل‌شدنی نیست؛ این‌ها با اصل نظام مشکل دارند (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۶/۳/۲۲).

وابسته‌سازی ملت‌ها به بلوک غرب و عدم استقلال سیاسی و علمی آن‌ها از ساختار نظام سلطه یکی از دلایلی است که سبب شده است تا دشمنی‌های آمریکا و ناتو با جمهوری اسلامی ایران در قضیه هسته‌ای ادامه پیدا کند.

«اگر انرژی هسته‌ای موجب وابستگی بیشتر یک ملت به خودش‌ان شود، آن را برای آن ملت مجاز می‌دانند. آن‌ها با آن انرژی هسته‌ای مخالف‌اند که یک ملت با ابتکار خود، به دست خود بدون نیاز به آن‌ها با استقلال کامل به دست آورده است ... همین انرژی هسته‌ای برای دیگر ملت‌ها که دولت‌های مستکبر به آن‌ها می‌دهند، موجب وابستگی است، اما برای ملت ایران که خود از درون می‌جوشد ابتکار می‌کند، نوآوری می‌کند خودش خلاقیت تولید می‌کند موجب قطع وابستگی است. استکبار جهانی و دشمنان ملت ایران با این دشمن‌اند (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۷/۳/۱۴).

ماهیت‌شناسی دشمنی آمریکا با جمهوری اسلامی ایران در قضیه هسته‌ای را آیت‌الله خامنه‌ای در قالب مفهوم مخالف غرب با جهت‌گیری استقلال‌طلبانه سیاست خارجی انقلابی توضیح می‌دهند.

«می‌بینید درباره توانایی فنی و علمی ملت ایران دستگاه سلطه و استکبار چه جنجال و سراسیمگی از خود نشان می‌دهد این هیاهویی که بر سر مسئله هسته‌ای راه انداخته‌اند از روی سراسیمگی است دست‌پاچه‌اند، دستگاه سلطه نمی‌خواهد، نمی‌پسندد که غیر از محدوده خودشان، قدرت فناوری و قدرت علمی آن‌هم به صورت مستقل و ناوابسته - در اختیار ملت‌ها قرار بگیرد. حالا که می‌بینند یک ملت بدون تکیه به آن‌ها توانسته است یک فناوری فاخر علمی را به دست بیاورد ناراحت‌اند ... مسئله سلاح اتمی نیست، مسئله استقلال یک ملت است. آن‌ها مجامع جهانی را هم زیر نفوذ خودشان می‌گیرند و مجامع جهانی، یکی پس از دیگری، آبروی خودشان را بر اثر نفوذ آن‌ها از دست می‌دهند (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۴/۱۱/۱۸).

بدبینی آیت‌الله خامنه‌ای به مذاکرات ریشه در زیاده‌خواهی‌های آمریکا دارد و محدود کردن موضوع مذاکرات نیز به همین عامل مرتبط است. در نظریه نظام انقلابی راه‌حل مسائل کشور اقتصاد مقاومتی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های داخلی فارغ از گره‌زدن مسائل به مذاکرات بوده است.

«این مذاکره‌ای که امروز دارد انجام می‌گیرد با شش کشور - که آمریکا هم جزء این شش کشور است - فقط در مورد مسائل هسته‌ای است و لاغیر. بنده هم اول امسال در مشهد مقدس در سخنرانی گفتم [که] مذاکره در موضوعات خاص اشکالی ندارد؛ منتها گفتم من اعتماد ندارم، خوش‌بین نیستم به مذاکره، لکن می‌خواهند مذاکره کنند، بکنند؛ ما هم به اذن‌الله ضرری نمی‌کنیم (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۲/۸/۱۲)

۵-۲. صورت‌بندی مسئله تحریم در گفتمان غرب‌گرایی موازنه‌گرا

در دولت‌های اصلاحات و تدبیر و امید تبیین مسئله هسته‌ای و پاسخ به چالش‌های آن متفاوت از نظریه نظام انقلابی دنبال شد. دولت اصلاحات در دهه ۸۰ هجری شمسی تلاش نمود با تکیه بر رویکرد غالب در سیاست خارجی خود یعنی تنش‌زدایی و تعامل، بحران هسته‌ای را در درون گفتمان اصلاح‌طلبی معنادار نماید. چرایی

کنش‌های گفتاری و رفتاری چون تعلیق غنی‌سازی، امکان امضای پروتکل الحاقی و اجرای آن، همکاری کامل با آژانس و آغاز مذاکرات با سه کشور اروپایی توسط دولت خاتمی در همین چهارچوب قابل فهم خواهد بود. در واقع دولت اصلاحات که همه تلاش خود را بر عادی‌سازی روابط خارجی و تنش‌زدایی قرار داده بود مایل نبود موضوع هسته‌ای مانعی در این مسیر باشد و تلاش می‌کرد از طریق حاشیه‌ای کردن آن به سرعت و با کمترین هزینه از این مسئله عبور کند (دهقانی فیروزآبادی و عطایی، ۱۳۹۳: ۱۰۳).

در دولت یازدهم و دوازدهم رویکرد دولت اصلاحات مبنی بر بهره‌گیری از مذاکره جهت پایان‌دادن به چالش‌های هسته‌ای دنبال شد. روحانی در کتاب خود می‌نویسد «مسائل هسته‌ای کاملاً با امنیت و منافع ملی ما گره خورده است و دستیابی به فناوری صلح‌آمیز هسته‌ای به منزله توسعه اقتصادی و امنیتی کشور در حال حاضر و بازی استراتژیک در آینده کشور است و تعدادی از کشورهایی که با ماهیت این نظام مشکل دارند، درصدد هستند تا از بهانه واهی برای زیر سؤال بردن و تحت فشار قراردادن ایران استفاده کنند و اینک ما می‌خواهیم با تنش‌زدایی کردن مسئله هسته‌ای از طریق مجرای مذاکره دیپلماتیک و از طریق تبعیت از قوانین حقوقی تثبیت‌شده در معاهدات بین‌المللی، ضمن تأکید بر استفاده از فناوری صلح‌آمیز هسته‌ای با روند عادی و دور از تنش در رفع امنیتی‌کردن و ایران‌هراسی که کشورهای مخالف این نظام ایجاد کرده‌اند بکوشیم» (روحانی، ۱۳۹۰: ۲۸).

دولت روحانی با وعده چرخیدن هم‌زمان چرخ سانتریفیوژها و زندگی مردم وارد انتخابات شد و متناسب با همین شعار سیاست خود در موضوع هسته‌ای را تعدیل سیاست هسته‌ای کشور و کاهش هزینه‌های ناشی از آن معرفی نمود. روحانی راه پیشرفت کشور و کسب جایگاه و منزلت ایران در معادلات بین‌المللی را نه در تقابل که در تعامل سازنده با جهان جستجو می‌نمود (دهقانی فیروزآبادی و عطایی، ۱۳۹۳: ۱۰۵). راهبرد دولت روحانی در مسئله هسته‌ای، تلاش جهت خروج پرورنده ایران از شورای امنیت در کنار تکمیل فناوری هسته‌ای بود. به باور تیم سیاست خارجی روحانی تا قبل از توافق هسته‌ای برنامه هسته‌ای ایران یکی از نگرانی‌ها و دغدغه‌های جدی اروپا به‌شمار می‌آمد که باعث شده بود موضع اتحادیه اروپا به سیاست‌های آمریکا

نزدیک شود و در عمل به انزوای تدریجی ایران و امنیتی‌شدن فضا و تقویت ایران‌هراسی و شیعه‌هراسی انجامید و ادامه این فضای تهدیدآمیز امنیتی، به شدت منافع جمهوری اسلامی ایران را با تهدید مواجه کرد. با اعلام انعطاف در موضوع هسته‌ای و آمادگی برای رفع ابهامات و نگرانی‌های دُول غربی و اروپایی، برداشت جدیدی مبتنی بر همکاری متقابل شکل گرفت که نتیجه آن گشایش در مذاکرات هسته‌ای و امضای برجام بود. شیوه انعطافی روحانی در شروع مذاکرات، تغییری اساسی در رویکردهای اتحادیه اروپا از گزینه‌های سخت‌گیرانه تحریمی و فشار و تهدید، به سمت گزینه مذاکره و تحریم ایجاد کرد. اتحادیه اروپا با چرخشی در مواضع قبلی، بر دیپلماسی مذاکره با ایران جهت رفع نگرانی‌های بین‌المللی تأکید کرد.

نقطه ثقل گفتمان هسته‌ای دولت روحانی را می‌توان تعامل‌گرایی و تنش‌زدایی نامید. استراتژی برد - برد، لغو تحریم‌ها، امنیت ملی، منافع ملی، و توسعه از محورهای دیگر گفتمان هسته‌ای دولت روحانی به شمار می‌آیند (Soltani, 2020: 130) به این ترتیب دولت روحانی توانست با رویکرد دیپلماسی مذاکره به مصالحه هسته‌ای دست‌یابد و آن را از دستور کار شورای امنیت و ذیل فصل هفت منشور خارج نماید و نگرانی و تهدید ناشی از آن را مرتفع کند. این اقدامات، نشانه تلاش رویکرد دیپلماسی مذاکره جهت رفع تحریم و فشار بود که توانست ضمن برداشتن برخی تحریم‌ها در کنار تعدیل فشارهای سیاسی و روانی ناشی از آن فصلی در مناسبات ایران با کشورهای دیگر به‌ویژه اتحادیه اروپا ایجاد کند و در سطح بین‌المللی نیز زمینه را برای تشبیت چندجانبه‌گرایی فراهم نماید. گفت‌وگوی تلفنی روحانی با اوباما، ملاقات وی با نخست‌وزیر انگلیس در سازمان ملل، بازگشایی سفارت انگلیس در تهران و سفر وزرای خارجه انگلیس، فرانسه و مقامات ارشد برخی کشورهای اروپایی نشانگر بازسازی مناسبات جدید تلقی شد (Deshiri, 2016: 92).

رویکرد غرب‌گرایی موازنه‌گرا با استفاده از ابزار مذاکره و طرح مسائل هسته‌ای در قالب گفت‌وگوهای دو و چندجانبه به دنبال بازکردن راه‌های دیپلماتیک جهت کم‌هزینه‌تر ساختن تحریم‌ها و شکستن اجماع غرب در تحریم‌ها علیه ساختار اقتصادی کشور بود. رئیس دولت یازدهم و دوازدهم راه‌حل گفت‌وگو محور را اساس برخورد عاقلانه در برابر زیاده‌خواهی‌های آمریکا می‌دانست.

«یکی از راه‌های ایجاد و ارتقای قدرت ملی این است که بر مسائل سیاسی با دنیا گفت‌وگو کنیم و به تعامل برسیم؛ چراکه قدرت تعامل یکی از مهم‌ترین عناصر قدرت ملی است... اگر امروز ما با ۱+۵ مذاکره می‌کنیم، می‌خواهیم به دنیا بگوییم که ایران نه کنشگری تهدیدگر بلکه کشوری اهل منطق و استدلال است» (روحانی، ۱۴۰۰/۴/۲۳).

دولت یازدهم و دوازدهم ضمن نقد رویکرد دولت گذشته در مواجهه با چالش‌های پیش‌رو به طرح اتهامات تند و تشدید فضای دوقطبی در جامعه نخبگان سیاسی و توده‌های مردم دامن زد و در سایه طرح مباحث راه‌حل مناسب در برخورد با چالش‌های اقتصادی به رد رویکرد دولت گذشته اقدام کرد.

«در همین کشور عده‌ای به نام اینکه باید در برابر قدرت‌ها و ابرقدرت‌ها مبارزه کنیم و بایستیم جیب مردم را زدند و اموال مردم را غارت کردند... نگذاریم عده‌ای دومرتبه با شعر و شعار راه بزرگی که ملت ما در خرداد سال گذشته برگزید و انتخاب کرد را منحرف کنند (روحانی، ۱۳۹۳/۲/۲۳).

نتیجه‌گیری

در نظم سوم سلطه، دستگاه نظام استکبار با هدف قرارداد محاسبات نخبگان سیاسی به دنبال کاهش هزینه‌های دستیابی به اهداف خود است. در واقع در این نوع از تغییر، در محاسبات راهبردی، بخشی از مغزافزار تأثیرگذار بر تصمیم‌سازی سیاست خارجی از کار می‌افتد و تصمیمات اتخاذ شده سبب خسارت به منافع ملی می‌شود. برخی تصمیمات اتخاذ شده در سیاست خارجی دولت‌های گذشته علی‌رغم تأکید آیت‌الله خامنه‌ای مبنی بر مقابله با فریب و خدعه دشمن سبب خسارت به منافع ملی و هسته‌ای شد. مذاکره با آمریکا علی‌رغم ادعای حامیان گفتمان غرب‌گرایی موازنه‌گرا نتوانست مسائل هسته‌ای را حل کند و با خروج آمریکا از توافقنامه برجام چراغ عمر این رویکرد نیز به خاموشی گرایید.

نظریه نظام انقلابی با طرح مباحثی مانند ساختارهای نظام سلطه و آشتی‌ناپذیری اهداف انقلاب اسلامی با منافع منطقه‌ای آمریکا و همچنین اقتصاد مقاومتی و درون‌زا به مذاکرات هسته‌ای را به‌عنوان فرصتی برای پایان مسائل چندسطحی با بلوک استکبار همواره با نگاهی بدبینانه دنبال کرد. علی‌رغم حمایت‌های آیت‌الله خامنه‌ای

از دولت یازدهم و دوازدهم، این دولت در پیش‌برد رویکرد خود در سیاست خارجی شکست خورد و این شکست به درس عبرتی برای نخبگان سیاست خارجی تبدیل شد. آیت‌الله خامنه‌ای همواره از مذاکرات برجامی به‌عنوان درس عبرت تاریخی یاد کرده‌اند.

شکست توافقنامه برجام و درس تاریخی حاصل از آن برای نخبگان سیاست خارجی در جمع‌بندی آیت‌الله خامنه‌ای در قالب فرصتی برای درس‌آموزی و عدم تکرار اشتباهات گذشته تبیین شده است. ایشان همواره با ذکر مثال‌های تاریخی به دنبال هشجاری راهبردی تصمیم‌سازان سیاست خارجی با درس‌آموزی و عبرت‌گیری از گذشته بوده‌اند تا انقلاب اسلامی در دوره نظم سوم سلطه در ساختارهای نابرابر و ظالمانه جهانی دچار استحاله نشود.

«ما خودمان اتکا به خارجی‌ها را در قضیه برجام مشاهده کردیم؛ در قضیه مذاکرات هسته‌ای اعتماد کردیم به این‌ها و از اعتمادمان سودی نبردیم. خوشبختانه من می‌بینم مسئولان کشور برخوردهای خوبی دارند و من واقعاً باید تشکر کنم از وزیر خارجه‌مان؛ برخوردش با خبثت آمریکایی‌ها و با یکی به نعل یکی به میخ زدن اروپایی‌ها، برخورد بسیار خوب و قاطعی بوده است؛ بعضی‌اش پخش شده و بعضی‌اش هم پخش نشده است که ما اطلاع داریم؛ برخورد خیلی قوی و خوبی کردند. بله، راه همین است؛ باید برخورد کنند؛ عزت ملی را باید نشان بدهند؛ در ارتباطات خارجی تکیه به بیگانه خطرناک است؛ تکیه به بیگانه موجب می‌شود که بیگانه با انواع طرق بر سرنوشت کشور به تدریج مسلط بشود؛ تکیه نباید کرد به بیگانه. از بیگانه بهره باید برد، استفاده باید کرد، [اولی] تکیه به او نباید کرد، اعتماد به او نباید کرد. این از جمله مسائل بسیار مهمی است که حقیقتاً بایستی همه مسئولین کشور به آن توجه داشته باشند» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۶/۱۱/۲۹).

فهرست منابع

الف: منابع فارسی

- اسماعیلی، محمدمهدی (۱۳۹۸). اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای، تهران: موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.
- امینی، جواد؛ مبینی، محمد (۱۳۹۸). تبیین مفهوم راهبردی نظریه نظام انقلابی در جمهوری اسلامی ایران، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، سال ۸، شماره ۳۰.
- آزرمی، علی (۱۴۰۰). تبیین سیاست خارجی در نظریه نظام انقلابی بیانیه گام دوم از منظر تحلیل‌گفتمان، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، دوره اول، شماره ۴.
- آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی،
<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=1223> .۱۳۸۷/۱/۱
- آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)
<https://farsi.khamenei.ir/newspart-print?tid=1140> .۱۳۹۵/۳/۳
- آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات در دیدار با دانش آموزان و دانشجویان در سال تحصیلی،
۱۳۹۲/۸/۱۲ .
- آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات در دیدار با کارکنان نیروی هوایی، ۱۳۸۴/۱۱/۱۸
<https://farsi.khamenei.ir/newspart-print?tid=1079>
- آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از مسئولان وزارت امور خارجه،
۱۳۸۳/۵/۲۵ .
- آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات در دیدار دانش آموزان، ۱۴۰۱/۸/۱۱
<https://farsi.khamenei.ir/keyword-content?id=1701>
- آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات در دیدار دانشمندان هسته‌ای، ۱۳۹۰/۱۲/۴
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=19124>
- آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۹۶/۳/۲۲
<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=1578>
- آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات در مراسم نوزدهمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره)،
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3463> .۱۳۸۷/۳/۱۴
- آیت‌الله خامنه‌ای، بیانیه گام دوم انقلاب؛ خطاب به مردم ایران، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲ .
- آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات در دیدار با مسئولان وزارت امور خارجه و سفرای جمهوری اسلامی ایران در دیگر کشورها، ۱۳۸۶/۵/۳۰، رجوع شود به تارنمای الکترونیکی:
<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=1540>

- بهمنی، محمدرضا (۱۳۹۳). *تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای*، فصلنامه علمی پژوهشی فلسفه و الهیات، سال ۱۹، شماره ۲.
- جر، خلیل (۱۳۶۵). *فرهنگ لاروس*، ترجمه: سید حمید طبیبیان، تهران: امیرکبیر.
- جوان‌بخت، مارال؛ روستایی، زینب؛ رضایی، احسان (۱۳۹۷). *نفوذ و اقسام آن در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای*، مجله بین‌المللی پژوهش ملل، دوره ۴، شماره ۳۹، اسفند.
- دهقانی فیروزآبادی، جلال؛ عطایی، مهدی (۱۳۹۳). *گفتمان هسته‌ای دولت یازدهم*، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال ۱۷، شماره ۱.
- رابینز، استیفن (۱۳۹۴). *مدیریت رفتار سازمانی*، ترجمه: علی پارساییان و سید محمد اعرابی، جلد دوم، تهران: نشر موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- رضاپور، دانیال؛ نیاکویی، امیر (۱۳۹۶). *نظریه نقشه ادراکی و سیاست هسته‌ای دولت یازدهم*، فصلنامه روابط خارجی، سال ۹، شماره ۲.
- رضایی، علیرضا؛ ترابی، قاسم (۱۳۹۲). *سیاست خارجی دولت حسن روحانی: تعامل سازنده در چهارچوب دولت توسعه‌گرا*، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، شماره ۱۵.
- روحانی، حسن (۱۳۹۰). *امنیت ملی و دیپلماسی هسته‌ای*، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.
- حسن روحانی، سخنرانی جلسه هیئت دولت، ۱۳۹۹/۸/۲۱، رجوع شود به تارنمای الکترونیکی: <https://president.ir/fa/118113>
- حسن روحانی، گفت‌وگوی تلویزیونی با مردم، ۱۳۹۴/۱/۱۴، رجوع شود به تارنمای الکترونیکی: <https://www.president.ir/fa/85808>
- حسن روحانی، سخنرانی در مراسم بزرگداشت روز مددکار، ۱۳۹۳/۲/۲۳، رجوع شود به تارنمای الکترونیکی: <https://www.president.ir/fa/77458>
- حسن روحانی، سخنرانی در هیئت دولت، ۱۴۰۰/۴/۲۳، رجوع شود به تارنمای الکترونیکی: <https://www.president.ir/fa/122133>
- سرپرست سادات، ابراهیم (۱۳۹۸). *جامعه‌پردازی در گام دوم انقلاب اسلامی با نظریه نظام انقلابی*، نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، سال ۹، شماره ۲.
- صبوری، ضیاء‌الدین؛ صالحیان، تاج‌الدین (۱۳۹۲). *آزمون‌پذیری نظریه سازده‌نگاری در بررسی سیاست خارجی ج.ا.ایران در دولت‌های نهم و دهم*، فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره اول، شماره ۹.

- معین، محمد (۱۳۷۱). فرهنگ معین، تهران: امیرکبیر، جلد چهارم.

ب: منابع انگلیسی

- Abdullah, Sanna (2016). Iran Nuclear Deal: Implications for Regional Security, Political Studies 22(2)
- Deshiri, M.R (2014) "Nuclear agreement and the fabrication of Iran's new identity in international public opinion", International Relations Research Quarterly, Volume 1, Issue 16. Pages 26-29. [In Persian]
- Hasanovic, Elmas (2018). What is the Likelihood of Iranian Adherence to JCPOA?, International Journal for Social Studies, Volume 04 Issue 01 January.
- Mutti, Anggitta (2017). The Future of the Iran Nuclear Deal: Pretty Bright from Its Verification Lens, International Journal of Nuclear, Vol. 3: No. 1.
- Soltani Gardframarzi, M and Ashrafi, A; Bakshaish Ardestani, A; Safaroudi, S (2020), Comparison of Hassan Rouhani's Nuclear Discourse and Islamic Revolution Discourse, Political Science Quarterly, Volume 14, Issue 49. Pages 130-131. [In Persian]
- Webster, jimy (2018). "The Rise of 'Para-Diplomacy': The Implications of Increasing Sub-national Relations on Trade and Diplomacy", Available at: <http://www.horizons.gc.ca/en/content/rise-para-diplomacy-implications-increasing-sub-national-relations-trade-and-diplomacy>, (accessed on 2018, apr 12).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی